

ARCHITEKTUROS PAMINKLAI

VII

LIETUVOS TSR KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJOS ISTORIJOS
INSTITUTAS
KULTŪROS PAMINKLŲ RESTAURAVIMO TRESTAS
PAMINKLŲ KONSERVAVIMO INSTITUTAS

ARCHITEKTUROS PAMINKLAI

VII

RESTAURAVIMO DARBAI KLAIPĖDOS SENAMIESTYJE

VILNIUS „MOKSLAS“ 1982

REDAKCIJINĖ KOLEGIJA:

Gotfridas Gailiūšis
Jonas Glemža
Romanas Jaloveckas
Juozas Jurginis
Romualdas Kaminskas
(atsakingasis redaktorius)
Dalia Kaminskienė
(kolegijos sekretorė)
Juozas Marcinkus
(atsakingojo redaktoriaus pavaduotojas)
Stasys Mikulionis
Edmundas Misiulis
Stasys Pinkus
Stasys Samalavičius

Redakcijos adresas:

PAMINKLŲ KONSERVAVIMO INSTITUTAS,
LTSR, 232024, Vilnius, Zemaitijos g. 13/10, tel. 75 17 98

ISTORIJA IR ARCHITEKTŪRA

UDK 72.025.4+9+902.6] (474.5)

ROMUALDAS KAMINSKAS

KODĖL KLAIPĖDOJE REIKĖJO ĮKURTI RESTAURAVIMO DIRBTUVĖ?

Klaipėdos restauratorių kolektyvas įvairiašakis ir pajėgus spręsti daugelį kultūrinio palikimo mokslinio tyrimo, konservavimo, restauravimo, pritaikymo šiandieniniams poreikiams klausimų. Iš visų mūsų respublikos restauratorių tik klaipėdiečiai susiduria su Klaipėdai ir visam pajūrio kraštui būdingos fachverkinės statybos paminklais, specifinėmis šių pastatų restauravimo problemomis, pastatų konstrukcijomis, sienų šilumine izoliacija.

Kodėl šie pastatai sunkiai pritaikomi šių dienų poreikiams? Liaudiškoji žvejų architektūra turi nemaža bendro su kitų mūsų respublikos etnografinių regionų architektūra, bet atskirais fragmentais, detalėmis daug kuo ir skiriasi.

Šiandieną besiplečiančiai žvejybos ir kitokiai pramonei reikia naujų gyvenamųjų rajonų, prekybos, medicinos, kultūros ir poilsio objektų, naujų plotų, kurie užima ne tik sodybas, gyvenvietes, senuosius miestų ir miestelių centrus, bet iš pirmo žvilgsnio lyg ir tuščius pelkėtus plotus, slepiančius šimtmečių istoriją, mažai tyrinėtą archeologines paslaptis. Daug duomenų gauta, atlikus neolito laikotarpio gyvenvietės, buvusios tarp Sventosios ir Kunigiškių kaimų, archeologinius tyrimus [14].

Palangos pajūris labai reikalingas darbo žmonių poilsiui. Kurortas pastoviai plečiasi, todėl reikia skubiai ištirti jį archeologiniu požiūriu ir nustatyti, kuriose vietose galima statyti naujus pastatus, kad nesunaikintų senosios materialinės kultūros pėdsakų.

Nemaža archeologinių duomenų galima gauti tiriant ir pačią Palangą, juo labiau, kad ji, laikui bėgant, neišnyko, kaip minėtoji neolito laikotarpio gyvenvietė, o palaiptui didėjo ir plėtėsi [10].

Yra istorinių rašytinių šaltinių apie Klaipėdos praeitį, daug medžiagos taip pat yra mūsų ir kitų respublikų archyvuose dar nenagrinėtos [2]. Istorinių šaltinių daug išnagrinėta ir paskelbta pokario laikotarpiu [11], [12], [13].

Nemaža žinių gauta apie Klaipėdą, intensyviai atliekant archeologinius kasinėjimus miesto centre. Pirmieji archeologiniai kasinėjimai (pilies teritorijos, gynybinių pylimų) buvo atliekami, norint nustatyti šių įrenginių vietą, didumą, statybos laikotarpį [18], patikslinti atskirų pilies pastatų fragmentų datavimą. Statant senamiestyje naujus pastatus, archeologai taip pat nebuvo nuošaly, jie surinko daug medžiagos ne tik apie Klaipėdos pilį, bet ir apie viso senamiestio vystymąsi. Dviejų pokario dešimtmečių laikotarpiu vykdant žemės darbus Klaipėdos senamiestyje, ar-

cheologiniai tyrimai nebuvo atliekami, nes nebuvo įvertinta ir suprasta archeologinių faktų svarba.

Ne mažiau svarbu archeologiniu požiūriu tirti ir nerijos pakraščius, nes juose pastoviai ilgus šimtmečius kelijantis smėlis pakrantės gyventojus su jiemis būdinga aplinka ir buitimi [17] vertė keltis iš vienos vietos į kitą.

Kaip tik visus šiuos darbus dirba, renka archeologinius radinius, fiksuoja kultūrinius pjūvius Klaipėdos restauratorių archeologų grupė. Jiems priklauso ir kitose Zemaitijos vietovėse atliekami panašūs darbai. Jau buvo minėta, kad istorinė archyvinė medžiaga, laikoma mūsų archyvuose, daugiausia rinkta vilniečių istorikų. Daug pasidarbavo A. Raulinaitis, nemažai metų kruopščiai rinkdamas istorinius faktus, darydamas išvadas ir skelbdamas jas spaudoje [12], [13]. Pastaruoju metu susikūrusi savarankiška restauratorių grupė papildo, patikslina istorinę medžiagą. Jiems talkina vietiniai ir kitų miestų istorikai [1], [3], [9]. Nuo 1973 m. Klaipėdos restauratoriai gali pabuvoti VDR ir Lenkijos LR archyvuose. Kaip kelionių rezultatas gaunami nauji duomenys apie Klaipėdos praeitį, Koppalio užstatymo vystymąsi. 1979 m. Paminklų konservavimo instituto archyvas pasipildė naujais duomenimis apie Klaipėdos centro užstatymą [2].

Pastoviai renkama istorinė palyginamoji medžiaga apie Klaipėdos ir viso pajūrio fachverkinę statybą. Šiuo klausimu taip pat daug žinių sukaupta, lankantis Lenkijos LR Baltijos pajūrio miestuose — Gdynėje, Gdanske, Sopote. Remiantis gauta medžiaga, bandyta nustatyti fachverkinės architektūros paminklų restauravimo metodinį kryptingumą [15].

Surinkta istorinė medžiaga apie buvusią Skuodo evangelikų-liuteronų bažnyčią [8], kuri pritaikyta vietiniams kultūriniais poreikiams, Renavos dvaro rūmus [7], Plungės dvaro ansamblį [6] ir kitus kultūros paminklus. Nemaža duomenų surinkta apie buvusią Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą, buvusį Bajorų kalėjimą Kretingoje bei kitas liaudies kovų, revoliucinio judėjimo vietas.

Didžiulį darbą atliko specialistai, tikrindami istorinius, archyvinius, archeologinius duomenis vietoje. Tačiau iš istorinių šaltinių sužinome tikrai atskirus faktus arba statinių statymo datas, o atliekant tyrimus gamtoje ir remiantis pastatų fragmentais, liekanomis, galima atkurti buvusius jų tūrius, formas, dekoru elementus. Jaunieji Klaipėdos tyrinėtojai-restauratoriai iš rastų detalių, įvairių liekanų, konstrukcinių elementų atkūrė iš pradžių pastatų atskirus

fragmentus, planinę struktūrą, pagaliau visumą, gatvės, kvartalo, miesto istorinės dalies pobūdį, senamiesčio panoramą.

Kaip ir daugelis Klaipėdos senamiesčio menkaverčių pastatų, taip ir dabartiniai Turgaus a. Nr. 21, 25, 27, Aukštosios g. Nr. 5, 7, 9, 11 pastatai ir visa šios gatvės šiaurinė išsklotinė turėjo būti išgriauta, kaip ir pietinė išsklotinė, kur dabar stovi naujasis mokyklos pastatas. Perduodant Turgaus a. pastatus Nr. 25 ir Nr. 27 tyrimui-restauravimui, akte net nenurodoma šių pastatų materialinė vertė. Jie, kaip beverčiai, net nebuvo įtraukti į miesto butų ūkio fondą.

Nors tada Klaipėdos restauratoriai dar neturėjo savo dirbtuvės, o pagal tuometinę struktūrą priklausė Kauno restauravimo dirbtuvei, tačiau jau pradėjo tyrinėti šiuos pastatus. Darbų apimtis nuolat didėjo, todėl reikėjo įkurti vietinę dirbtuvę. Pagaliau 1972 m. sausio 1 d. įkurtas Paminklų konservavimo instituto Klaipėdos skyrius tapo savarankiška praktinio darbo vykdymo organizacija Klaipėdoje ir Klaipėdos zonoje. Šio skyriaus stiprinimu nuolat rūpinasi respublikos vyriausybė ir Klaipėdos miesto vadovai. Dirbtuvei per aštuonerius metus skirta 773 tūkst. rb vien įvairiems kapitaliniams įdėjimams.

Kalbant apie darbo apimčių augimą, išreikštą piniginiiais vienetais, reikia nors keliais pavyzdžiais paanalizuoti ekonominį efektą, kurį gavo valstybė, įsteigusi Klaipėdoje restauravimo dirbtuvę.

Kaip jau buvo minėta, Klaipėdos restauravimo dirbtuvė per metus Klaipėdoje atlieka darbų vidutiniškai 67%, likusius 33% — gretimuose rajonuose. Taigi per aštuonerius metus Klaipėdoje atlikta restauravimo darbų už 7 mln. rb. Dirbant komandiruo-tėje, už 1310 tūkst. rb darbų skiriama 27 tūkst. rb komandiruo-pinigių, vadinasi, per tuos aštuonerius metus sutaupyta 32 tūkst. rb. Panašiai skaičiuodami gavome 60 tūkst. rb transporto išlaidų ekonomiją, sutaupėme 100 t benzino, 9000 darbo dienų, kurios būtų sugaištos vien kelionėms.

Įkūrus Klaipėdoje restauravimo dirbtuvę, lengviau pasidarė dirbti ir Vilniaus bei Kauno restauratoriams. Jie šiandien atlieka tik šiems miestams reikalingus kultūrinio palikimo mokslinio tyrimo, restauravimo ir kultūros paminklų pritaikymo šių dienų reikmėms darbus.

Suprantama, visos restauravimo dirbtuvės ir toliau glaudžiai bendradarbiauja, viena kitai padėdamos metodiškai, materialiai, kvalifikuotais specialistais. Klaipėdos restauratoriai dažnai talkina vilniečiams, kartu su jais dirba ir už respublikos ribų. Vilniaus, Kauno restauratoriai padeda klaipėdiečiams atlikti sudėtingesnius restauravimo darbus (vitražą, auksavimą ir t. t.).

Kalbant apie klaipėdiečių restauratorių pasiekimus, tiek metodiniu, tiek technologiniu požiūriu tebėra spėjstinas fachverkinės konstrukcijos pastatų autentiškumo išsaugojimas. Keičiant medinius sunykusius interpus, tenka ardyti plytinį užpildą. Taigi reikia perdirbti visą sieną arba net didesnę pastato dalį. Taip atsitiko su Didžiojo vandens g. pastatu Nr. 5. Jame, palaipsniui keičiant autentiškas medines konstrukcijas, liko tik mūrytas pastato kampas. To priežastis buvo ne vien tik autorinės priežiūros nepašalinimas. Tai greičiau tuometinės drąsios metodinės pažiūros rezultatas. Susidėvėjusios autentiškos konstrukcijos, užuot jas konservavus, buvo keičiamos naujomis. Šitaip pastatas buvo ne restauruotas, o

rekonstruotas. Suprantama, tai priimtina, formuojant gatvės ar aikštės senąją išvaizdą.

Kaip jau minėta, mūsų šalyje analogiškų fachverkinių architektūros paminklų nėra. Tačiau medinė architektūra dėl savito konstrukcinio sprendimo, apsaugos ir konservavimo ypač priklauso nuo vietinių klimatinėjų sąlygų. Todėl reikia organizuoti ne tik specializuotus centrinius medienos apsaugos mokslinio tyrimo institutus, laboratorijas, bet ir savarankiškus medienos apsaugos tyrimo punktus, poligonus. Pavyzdžiui, Kizų (Karelija) medienos konservavimo laboratorija pateikė medienos konservavimo metodiką ir technologiją, kurią taikant mediniai elementai išsaugomi, konservuojami, nežiūrint į jų sunykimo laipsnį. Konservuojama net neišmontavus elemento, neperkeliant jo chemiškai apdirbti į specialias laboratorijas.

Remiantis kižiečių praktiniu patyrimu, atlikti D. Poškos baublių konservavimo darbai. Gauti rezultatai muziejininkų įvertinti teigiamai.

Tačiau, kalbant apie šią metodiką ir konservavimo technologiją, reikia pabrėžti, kad ji tinka tik nedidelės apimties eksponatams konservuoti, jų formai, išvaizdai išlaikyti. Tokia technologija visai netaikoma pastato konstrukciniam stiprinimui.

Fachverkiniuose pastatuose mediena visų pirma yra pastato pagrindinis konstrukcinis elementas. Ji tik vėliau palaipsniui pereina į dekorą. Todėl konservuojant medinius elementus, visų pirma tenka spręsti jų konstrukcinę paskirtį. Medinių elementų pastate yra daugiausia. Jų yra ir pamatuose (poliai), sienoje, perdangoje, stogo dangoje (pagrindinė konstrukcija). Jeigu jų panaudojimas pamatų konstrukcijai neturi įtakos pastato kompoziciniam sprendimui, tai sienų ir perdangų mediniai elementai yra neatskiriamai kompozicinė dekoratyvinė pastato dalis. Dažnai pagrindinės ir stogų medinės konstrukcijos paliekamos atviros ir panaudojamos dekoro tikslams.

Toks dvipusis medinių elementų pritaikymas ir kelia esminius prieštaravimus tarp siekiančių išsaugoti visapusišką pastatų autentiškumą ir norinčių užtikrinti tvirtą konstrukcinę pastato būklę. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad pastato autentiškumą galima išlaikyti, bet tolesnę konstrukcinę elementų paskirtį ypač sunku išlaikyti. Šiuo klausimu dar nėra nei aiškesnės metodinės krypties, nei technologinių sprendimų. Keičiant sunykusius konstrukcinius elementus naujais, nesti skirtumo tarp seno ir naujo. Reikia pasakyti, kad keičiant sunykusius elementus naujais, dažnai tenka demontuoti išstisus konstrukcinius mazgus arba ir visą pastatą, kas turi neigiamos įtakos paminklo autentiškumui bei jo konstrukcijų ilgaamžiškumui, nors tai būtų padaryta laikantis naujausių technologinių reikalavimų.

Sunykusias medines dalis galima sutvirtinti ir šiuolaikiniais cheminiais metodais. Taip sustiprintas elementas vizualiai mažai kuo skiriasi nuo nesustiprinto elemento, bet jo konstrukcija esti pakankamai atspari. Tvirtinant medines dalis chemiškai, nereikia demontuoti nei atskirų konstrukcijų, nei pastato, mažiau reikia atlikti darbų, o ekonominis efektas didelis. Tačiau praktikoje ši metodika ir technologija netaikoma, nes dar neištirtas cheminių preparatų poveikis pastatų ir konstrukcijų ilgaamžiškumui.

Prieš šią kryptį pasisako TSRS miškų ūkio pramonės Mokslinė konservavimo laboratorija. 1980 m. vasario mėnesį Maskvoje vyko TSRS kultūros minis-

terijos Kultūros paminklų mokslinės metodinės tarybos plenumas. Jame minėtos laboratorijos teiginiai trumpi ir aiškūs: sunykusius konstrukcinius elementus reikia keisti naujais. Šitaip galima gerai juos užkonservuoti, parinkti geriausią režimą tarp naujo ir seno. Tačiau taip dirbant būtų apeinamas autentiškumo klausimas. Praktinio darbo išvadomis tą įrodė kiti plenumo dalyviai.

Neteisinga keisti sunykusius konstrukcinius elementus naujais, neskiriant jų nuo autentiškų. Tiek mūro sienoje, tinkuotame arba dažytame paviršiuje, tiek ir rąstų sienoje ar fachverkinės konstrukcijos pastate reikia skirti seną ir naują, autentą ir į jį panašų naujadarą. Teisingai pasielgta, atsisakius tolesnės Klaipėdos senamiesčio fachverkinės architektūros rekonstravimo praktikos, kokios buvo laikytasi restauruojant Didžiojo vandens g. pastatą Nr. 5. Per drąsiai buvo pradėta keisti ir unikalaus paminklo Aukštosios g. Nr. 3 sunykusius elementus, pažeidžiant greitimus konstrukcinius mazgus. Įrengus laikinus medinius arba metalinius konstrukcinius sustiprinimus, galima išsaugoti autentą ir vėliau, nustačius tinkamą metodiką, jį užkonservuoti. Tokiu būdu konservuojant, išsaugoma ne tik pastato atskirų elementų konstrukcinė bei dekoratyvinė paskirtis, bet ir viso pastato architektūrinė kompozicinė vertė.

Maksimalus Klaipėdos pastatų fachverkinių konstrukcijų išlaikymas, nekeičiant autento, ir yra pagrindinis vietinių restauratorių uždavinys.

Trumpai apžvelgę Klaipėdos restauratorių darbus, matome, kad Klaipėdoje būtina reikėjo įkurti savarankišką restauratorių dirbtuvę. Tik sutelkus specialistus vietoje ir kryptingai keliant jų kvalifikaciją, palyginti per trumpą laiką pavyko pasiekti gerų rezultatų.

Fachverkinės pastatų konstrukcijos išlaikymas, konservavimas, pritaikymas šiandieniniams poreikiams — štai pagrindinė Klaipėdos restauratorių problema. Tačiau restauruojant atskirą paminklą, susiduriama tik su jam vienam būdingais sunkumais.

Štai patrauklus, visų mėgiamas Žvejų baras. Mažai pakeitus buvusį interjerą, šiek tiek sumoderninus, nenaudojant įmantrių apdailos medžiagų, palikus medinius konstrukcinius elementus, laiptinę, senasis pastatas puikiai pritaikytas naujai paskirčiai. Gražiai suplanuota aikštė, jos mažoji architektūra, saikinga augmenija kartu su Žvejų baro pastatu tapo mėgstama klaipėdiečių poilsio vieta.

Pirmieji aplinkos tvarkymo darbai atlikti Pakalnės g. Nr. 2, kur įsikūrė Liaudies meno muziejus. Sutvarkius aplinką, atkūrus likusią fosos dalį, išryškinius XVII a. tvirtovės gynybinio pylimo liekanas, ši vieta taip pat taps klaipėdiečių poilsio zona.

Neseniai atidarytas Dailės muziejaus filialas — Klaipėdos paveikslų galerija, netrukus atvers duris Klaipėdos parodų paviljonas. Numatomas įrengti Klaipėdos senamiesčio regeneravimo kampelis pasakos apie šių darbų vystymosi eigą. Pavyzdžiai bus XVII a. fachverkinės konstrukcijos sandėliai, pritaikyti naujai paskirčiai.

Klaipėdiečių restauruotų pastatų sąrašą galėtume tęsti. Tai Koggalio tvirtovė, Pervalka, Preila ir Nidos žvejų sodybos. Jos pritaikytos šių dienų žmonių poreikiams ir yra akivaizdūs pavyzdžiai, kaip restauratoriams pavyko įsivartinti vietinį kūrybos ir statybinių tradicijų meną, priderinti naujuosius statinius prie kultūrinio palikimo.

Suprantama, tokių rezultatų pasiekti vien restauratoriai be visuomenės dėmesio gal būtų ir nepajėgę. Visuomenė, siekdama išsaugoti istorinį-kultūrinį palikimą, skyrė ypatingą dėmesį [11], [16], [19].

Visuomenės pastabos dėl senųjų Klaipėdos pastatų sumoderninimo (dabartinė universalinė parduotuvė, kai kurie senamiesčio gyvenamieji namai) buvo pagrindas suabejoti pasirinktos krypties teisingumu. Paskui sekę Klaipėdos senamiesčio rekonstravimo darbai (Pergalės g. Nr. 1 ir daugelis kitų) buvo kukli pradžia tolesnei teisingai kryptiai.

Nemaža visuomenės priekaištų susilaukė ir skubotai spręsta naujųjų pastatų architektūra senamiesčiuje. Šie pastatai buvo statomi, atsižvelgiant tik į ribotus tuometinių šeiminių poreikius, nepaisant nei senamiesčio, nei viso miesto užstatymo reikalavimų. Tai beveidės architektūros ir savo paskirtimi nepateisinami statiniai (naujoji parduotuvė Turgaus g., valgykla „Neptūnas“ ir daugelis kitų) [5]. Sustiprėjusios Klaipėdos architektūrinės jėgos, jų kvalifikacijos kėlimas davė gerų rezultatų. Klaipėdos senamiesčio naujieji pastatai — tai kūrybiškas papildymas to, kas urbanistiniu požiūriu vertingo buvo prarasta, bet šiandien funkciškai būtina.

Visuomenė aktyviai domisi ne vien kūrybiniais Klaipėdos restauratorių pasiekimais, vienaip ar kitaip juos vertindama. Džiaugdamasi jų laimėjimais, aktyviai pasisakydama spaudoje kiekvienu atveju, kai naujam gyvenimui prikeliamas kultūros paminklas, ji pateikia kritines pastabas, siūlo taisyti klaidas ir nesklaidumus. Paminklai turi tarnauti šių dienų reikmėms.

LITERATŪRA

1. Bajoras V. Tvirtovė? Ne, Jūrų muziejus.— Tarybinė Klaipėda, 1978.
2. Bakans V. Medžiaga apie Klaipėdos senamiestį, surinkta 1979 m. VDR Merseburgo archyve. KPI archyvas, t. 1.
3. Elertienė B. Tokia buvo Klaipėda.— Mokslas ir gyvenimas, 1975, Nr. 5.
4. Jurkštas V. Projektuojant Klaipėdos senamiestį.— Statyba ir architektūra, 1974, Nr. 3.
5. Kaminskis R. Kūrybinės pamokos.— Literatūra ir menas, 1973.
6. Kasperavičienė A. Buv. Plungės dvaro centriniai rūmai.— Istorinė apybraiža, 1980, KPI archyvas, F5-2436.
7. Kazlauskas A. Buv. Renavo dvaro istorinė medžiaga.— 1970, PKI archyvas, F5-430.
8. Kazlauskas A. Skuodo liuteronų-evangelikų bažnyčia.— Istoriniai tyrimai, 1972, PKI archyvas, F5-596.
9. Miškinis A. Prie Klaipėdos kūrimo vystymosi ištakų.— Statyba ir architektūra, 1974, Nr. 11.
10. Nezabitauskas A. Palanga, jos paminklai ir praeitis.— Svyturys (Kretinga), 1964.
11. Nezabitauskas A. Prieš 700 metų (Iš mūsų miestų istorijos).— Lietuvos žvejas, 1976.
12. Raulinaitis A. Klaipėdos tvirtovės.— Mokslas ir gyvenimas, 1965, Nr. 12.
13. Raulinaitis A. Seniausioji Klaipėda.— Kultūros barai, 1971, Nr. 10.
14. Rimantienė R. Sventoji.— V., Mokslas, 1979.
15. Seminaro, įvykusio Klaipėdoje 1978 m. lapkričio 23–24 d. „Klaipėdos zonos istorijos ir kultūros paminklų tyrimas, restauravimas ir pritaikymas nūdienos poreikiams“, medžiaga, t. 1., PKI biblioteka.
16. Tatorius J. Besaugant savitus senamiesčio bruožus.— Statyba ir architektūra, 1974, Nr. 12.
17. Tautavičius A. Amžiai byloja apie senovę.— Literatūra ir menas, 1974, Nr. 37.
18. Tautavičius A. Klaipėdos pilis.— Mokslas ir gyvenimas, 1979, Nr. 9.
19. Tolvaišas G. Globokime archeologinius, kultūrinius ir istorinius paminklus.— Raudonasis švyturys (Klaipėda), 1951.